

Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi

Journal of Ankara Health Sciences

e-ISSN: 2618-5989

Corona Virüslü Hastalara Bakım Veren Hemşirelerde Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeyinin Belirlenmesi

Determination of Depression, Anxiety and Stress Levels among Nurses Caring for Corona Virus Patients

Sevil Pamuk Cebeci^{1*} , Hilal Durmaz²

¹Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Hemşirelik Esasları ABD, Eskişehir, Türkiye

²Bilecik Devlet Hastanesi, Bilecik/Türkiye

Makale Bilgisi	ÖZ
<i>Geliş Tarihi:</i> 08.02.2021	<p>Amaç: Corona virüslü hastalara bakım veren hemşirelerde depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin belirlenmesi çalışmanın amacıdır. Örneklem ve Yöntem: Eylül 2020 tarihinde gerçekleştirilen tanımlayıcı nitelikteki araştırmanın evrenini, Bilecik Devlet Hastanesi'nde corona virüslü (Covid-19) hastalara bakım veren hemşireler oluşturdu. Örneklemi ise, veri toplama sürecinde ulaşılabilen, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden, 18 yaş üstü, karar verme yetisine sahip, herhangi bir psikolojik hastalığı olmayan, herhangi bir psikolojik ilaç kullanmayan, corona virüslü hastalara bakım veren 70 hemşire oluşturdu. Araştırmada Tanılama Formu ve Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeği (DASS 21) kullanıldı. Veriler tanımlayıcı testler ve karşılaştırmalı istatistik yöntemler kullanılarak değerlendirildi. Önemlilik düzeyi $p < 0.05$ kabul edildi. Bulgular: Araştırmaya katılan hemşirelerin yaş ortalaması 30.9 ± 7.6 (20-46) yıl idi. Katılımcıların %80'ini ($n=56$) kadın, %52.9'u ($n=37$) evli, %60'ı ($n=42$) üniversite mezunu, %40'ı ($n=28$) 10 yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahipti. Hemşirelere uygulanan DASS-21 ölçeğinden alınan toplam puan ortalamaları; depresyon alt boyutunda 11.39 ± 4.46, anksiyete alt boyutunda 14.13 ± 3.74 ve stres alt boyutunda 14.01 ± 3.70 olarak belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların %37.1'inin ($n=26$) çok ileri düzeyde depresyon ve %85.7'sinin ($n=60$) çok ileri düzeyde anksiyete, %41.4'ünün ($n=29$) ileri düzeyde stres belirtisi yaşadığı saptanmıştır. Sonuç: Corona virüslü hastalara bakım veren hemşirelerde depresyon, anksiyete ve stres belirtilerinin yüksek düzeylerde olduğu bulunmuştur. Bu faktörler verilen bakım hizmetinin kalitesini de etkileyebilir. Sağlık Bakanlığı Covid-19 psikososyal destek hizmeti, korona virüs pandemisinde online ruhsal destek programı (KORDEP) gibi güçlendirme programlarının sağlık çalışanlarına tanıtımının artırılması ve önerilmesi faydalı olacaktır.</p>
<i>Kabul Tarihi:</i> 10.06.2021	

Anahtar Kelimeler: Hemşirelerde anksiyete, hemşirelerde depresyon, hemşirelerde stres, korona

Article Information	ABSTRACT
<i>Received:</i> 08.02.2021	<p>Aim: The aim of the study is to determine the level of depression, anxiety and stress in nurses who care for patients with Corona virus. Subject and Methods: The population of the descriptive study, which was carried out in September 2020, consisted of nurses who care for patients with corona virus (Covid-19) at Bilecik State Hospital. The sample consisted of 70 nurses who can be reached during the data collection process, who voluntarily agree to participate in the study, are over 18 years old, have decision-making ability, do not have any psychological illness, do not use any psychological medication, and provide care to patients with corona virus. Diagnostic Form and Depression, Anxiety, Stress Scale (DASS 21) were used in the study. Data were evaluated using descriptive tests and comparative statistical methods. The significance level was accepted as $p < 0.05$. Results: The mean age of the nurses participating in the study was 30.9 ± 7.6 (20-46) years. 80% ($n=56$) of the participants were women, 52.9% ($n=37$) were married, 60% ($n=42$) were university graduates, 40% ($n=28$) had 10 years or more professional experience. he had. The total score averages obtained from the DASS-21 scale applied to the nurses; It was determined as 11.39 ± 4.46 in the depression sub-dimension, 14.13 ± 3.74 in the anxiety sub-dimension, and 14.01 ± 3.70 in the stress sub-dimension. Accordingly, it was determined that 37.1% ($n=26$) of the participants experienced very severe depression, 85.7% ($n=60$) experienced very severe anxiety, and 41.4% ($n=29$) experienced severe stress symptoms. Conclusion. It has been found that the symptoms of depression, anxiety and stress are at high levels in nurses who care for patients with Corona virus. All these factors can also affect the quality of care provided. It would be beneficial to increase the promotion and recommendation of empowerment programs such as the Ministry of Health's Covid-19 psychosocial support service and the Online Spiritual Support Program in the Corona Virus Pandemic (KORDEP).</p>
<i>Accepted:</i> 10.06.2021	

Keywords: Anxiety in nurses, depression in nurses, stress in nurses, corona

doi: 10.46971/ausbid.876837

Araştırma Makalesi (Research article)

*Sorumlu yazar/Corresponding Author: Sevil Pamuk Cebeci, sevilpamukcebeci@gmail.com

Giriş

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan, Jinyintan hastanesindeki üç hastadan alınan bronkoalveoler lavaj sıvısı örneklerinde doğrulanan yeni koronavirüs, tedavi ve aşılarla cevap vermeyen ciddi akut solunum sendromu (SARS-CoV-2) kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır (Hu ve ark., 2020). SARS-CoV-2 tam uzunluktaki genomu derinlemesine incelenmiş, virüsün filogenetik ağaçtaki beta-koronavirüs 2b soyuna ait ve daha önce insanlarda veya hayvanlarda tespit edilmemiş yeni bir insan enfekte beta-koronavirüs olduğu bulunmuştur (Zhu ve ark., 2020). Ciddi akut solunum sendromundan (SARS-CoV) sorumlu koronavirüse benzer olduğu için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Uluslararası Virüslerin Taksonomisi Komitesi (International Committee on Taxonomy of Viruses (ICTV)) tarafından Covid-19 olarak adlandırılmıştır (Viruses, 2020).

30 Ocak 2020'de DSÖ, Covid-19'u uluslararası halk sağlığı acil durumu olarak ilan etmiş, 11 Mart 2020'de ise salgın "pandemi" olarak ilan edilmiştir. Covid-19 doğrudan insandan insana temas ile veya damlacık yoluyla bulaşarak yayılmakta, enfeksiyonun ortalama kuluçka süresi 6.4 gün sürmektedir (Lai ve ark., 2020). Literatürde, üreme ve bulaşma hızı oldukça yüksek olan virüsün neden olduğu pnömonili hastalarda, ateş % 85.6, öksürük % 65.7, halsizlik % 42.4 ve nefes darlığı % 21.4 en sık görülen semptom olarak verilmiştir (Hu ve ark., 2020). Yapılan çalışmalarda, ileri yaş, eşlik eden hastalıkların varlığı, hipertansiyon, diyabet, kalp hastalığı ve kronik obstrüktif akciğer hastalığı olan kişilerde hem virüsün bulaşma riski hem de meydana getirdiği pnömoni, ateş, solunum güçlüğü sorunları genç hastalara göre anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur (Lai ve ark., 2020; Lian ve ark., 2020).

Bulaşma hızı ve bulaş kolaylığı Covid-19 virüsünü diğer salgınlardan ayıran korkutucu özelliğidir. Tedavisi uzun süreli ve zahmetli olan enfeksiyonun, iyileşme oranları hastadan hastaya değişkenlik göstermektedir. Covid-19 hastalarında fiziksel sorunlarla birlikte anksiyete ve korku düzeyinin de yüksek olarak belirlendiği çalışmalar mevcuttur (Xu ve ark., 2020). Tüm dünyada psikolojik kriz yönetimi için dinamik değerlendirmeler, uyarı sistemleri oluşturulmuş, hemşirelik bakımı ve hemşirelik sürecinin tedavideki önemli rolü gündeme gelmiştir.

Covid-19 hakkında tüm bilinmezliklere rağmen, sağlık profesyonelleri büyük bir özveri ile virüslü hastaların tedavi ve bakımını sürdürmek için gayret göstermektedir. Hastalar ile en çok temasa geçen, tedavi uygulamalarını gerçekleştiren, yaşamsal bulgularını izleyen, hastaların yaşam aktivitelerini sürdürebilmeleri için gerekli hemşirelik bakımını veren hastalara dokunan hemşireler, ekipte altın anahtar rolünü üstlenmektedir. Peki hastalarda bulguların anksiyete ve korku, hemşirelerde de bulgulanabilir mi? Literatürde Covid-19 salgınına yönelik ve/veya sağlık çalışanlarına yönelik çeşitli çalışmaya rastlanmasına karşın (Chew ve ark., 2020; Ersoy ve ark., 2020; Holton ve ark., 2020; Polat & Coşkun, 2020; Salopek-Žiha ve ark., 2020; Tan ve ark., 2020), koronavirüs bulaşmış hastaların tedavi ve bakımında büyük rol alan hemşirelerin anksiyete, stres ve depresyon düzeylerine yönelik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmamız, corona virüslü hastalara bakım veren hemşirelerde depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin belirlenmesi amacı ile planlanmıştır.

Örneklem ve Yöntem

1-30 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen tanımlayıcı nitelikteki araştırmanın evrenini, Bilecik Devlet Hastanesi'nde corona virüslü (Covid-19) hastalara bakım veren 120 hemşire oluşturmuştur. Örneklem seçimine gidilmeyerek veri toplama sürecinde ulaşılabilen, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden, 18 yaş üstü, karar verme

yetisine sahip, herhangi bir psikolojik hastalığı olmayan, herhangi bir psikolojik ilaç kullanmayan ve corona virüslü (Covid-19) hastalara bakım veren 70 hemşire oluşturmuştur. Araştırma için Eskişehir Gıngangazi Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başkanlığı'ndan 14.08.2020 tarih 263 nolu onay alınmıştır. Verilerin toplanmasında yüz yüze doldurulan anket formu kullanıldı. Katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilerek araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul edenlerden gönüllü onamları sözlü ve yazılı olarak alındı. Veriler katılımcıların tanımlayıcı özelliklerinin yer aldığı Tanılama Formu ile Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeği (DASS 21) kullanılarak toplanmıştır.

Brown tarafından 1997 yılında 21 soruluk formu geliştirilen DASS 21 ölçeğinin, Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışmasını Yılmaz ve arkadaşları 2017 yılında yapmıştır (Yılmaz ve ark.,2017). Ölçek (DASS-21) 4'lü Likert Tipi ölçek olup depresyon, anksiyete ve stres boyutlarını ölçmek için 7'şer soru vardır. Her bir madde dört dereceli olarak değerlendirilmekte; 0 "bana uygun değil", 1 "bana biraz uygun", 2 "bana genellikle uygun", ve 3 "bana tamamen uygun" şeklinde kodlanmıştır. Ölçekte yer alan soruların depresyon, anksiyete, stres boyutunda değil, karışık sorulması uygun olmaktadır. Orjinal ölçekte de ölçüm bu şekilde gerçekleştirilmiştir (Lovibond & Lovibond, 1995). Ölçekte toplam puanlara göre değerlendirme yapılmaktadır. Her boyutta minimum 0 maksimum 21 puan alınabilir. Bireyin depresyon alt boyutundan 5 puan ve üzeri, anksiyeteden 4 puan ve üzeri, stresten 8 puan ve üzeri alması ilgili probleme sahip olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve ark., 2017). Ölçeğin(DASS-21) Gonbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı depresyon alt boyutunda 0.86, anksiyete alt boyutunda 0.79 ve stres alt boyutunda 0.80 olarak saptanmıştır.

Verilerin İstatistiksel Değerlendirmesi

Veriler, SPSS 20.0 istatistik paket programında tanımlayıcı istatistikler, Tek Yönlü Varyans Analizi, T-testi, Kruskall Wallis testi ile değerlendirilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p<0.05$ kabul edilmiştir.

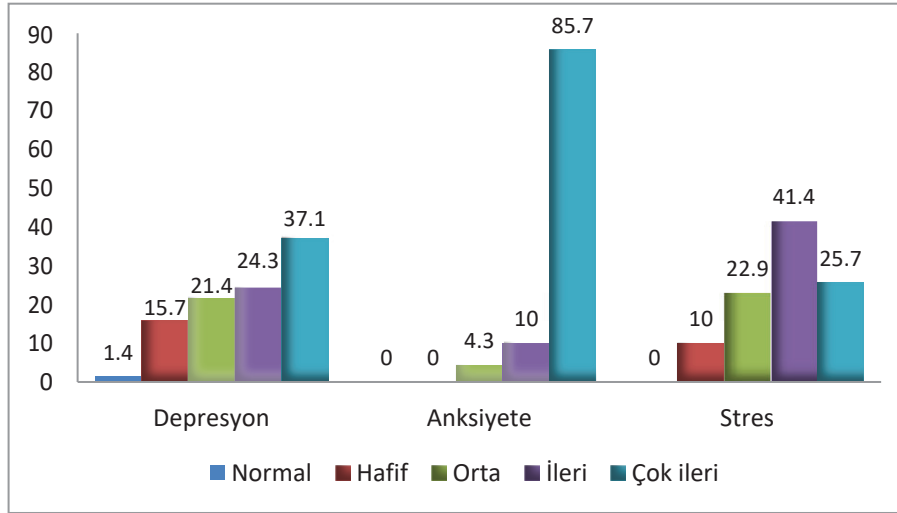
Bulgular

Araştırmaya katılan toplam 70 hemşirenin yaş ortalamasının 30.9 ± 7.6 (20-46) olduğu, %80'inin (n=56) kadın, %52.9'unun (n=37) evli, %60'ının (n=42) üniversite mezunu, %40'ının (n=28) 10 yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Coronavirüslü (Covid19) hastaların tedavi ve bakımlarında görev yapan hemşirelere uygulanan DASS-21 ölçeğinden alınan toplam puan ortalamaları; depresyon alt boyutunda 11.39 ± 4.46 , anksiyete alt boyutunda 14.13 ± 3.74 ve stres alt boyutunda 14.01 ± 3.70 olarak belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların %37.1'inin (n=26) çok ileri düzeyde depresyonlu ve %85.7'sinin (n=60) çok ileri düzeyde anksiyeteli olduğu bulgulanmıştır. Stres düzeyleri incelendiğinde ise %41.4'ünün (n=29) ileri düzeyde stres yaşadığı bulgulanmıştır. Depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri dağılımı Şekil 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri (n=70)

	n	%
Yaş (Yıl)		
Ort ±SS/ Min-Maks	30.9 ±7.6	20-46
Cinsiyet		
Kadın	56	80.0
Erkek	14	20.0
Medeni durum		
Evli	37	52.9
Bekar	33	47.1
Eğitim düzeyi		
Lise	28	40.0
Üniversite	42	60.0
Mesleki deneyim (yıl)		
0-1 yıl	21	30.0
1-5 yıl	14	20.0
5-10 yıl	7	10.0
10 yıl ve üzeri	28	40.0

Şekil 1. Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeyleri Dağılımı

Araştırmaya katılan hemşirelerin tanımlayıcı özellikleri ile DASS-21 ölçek puanları değerlendirildiğinde (Tablo 2); katılımcıların yaşları gruplandırılarak DASS-21 ölçeği ile tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Depresyon ve Stres boyutları yaş grupları ile karşılaştırıldığında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($F=4.316/p=0.017$; $F=5.183/p=0.008$; $p<0.05$). Hangi yaş grubunun farklılık gösterdiğine bakmak için Post-hoc karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre 40-46 yaş grubundaki hemşirelerin depresyon ve stres puanları ($M=0.53/SS=0.18/p=0.013$; $M=0.47/SS=0.15/p=0.006$; $p<0.05$) diğer yaş gruplarından daha yüksek bulunmuştur.

Depresyon, ve stres puanlarının cinsiyete göre farklılık göstermediği, anksiyete boyutunda ise kadınların erkeklere oranla daha yüksek puan aldığı istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($t=1.022/p=0.031$; $p<0.05$). Evli olanların

depresyon ve stres puanlarının bekarlar ile farklılık gösterdiği, istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur ($t=2.308/p=0.024$; $t=2.584/p=0.012$; $p<0.05$).

Lise mezunu hemşirelerde, üniversite mezunlarına göre stres puanlarının istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir ($t=2.060/p=0.043$; $p<0.05$). DASS-21 puanları ile mesleki deneyim yılları karşılaştırıldığında; depresyon ve anksiyete puanlarında mesleki deneyime göre farklılık saptanmazken, stres puanları istatistiksel açıdan anlamlı farklı bulunmuştur ($KW=10.865/p=0.012$; $p<0.05$). Post-hoc karşılaştırma sonucuna göre, 10 yıl üzerinde mesleki deneyimi olan grubun stres puanları, daha az çalışma yılına sahip diğer gruplardan anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($M=0.457/SS=0.132/p=0.007$; $p<0.05$).

Tablo 2. Tanımlayıcı Özelliklere Göre Depresyon, Anksiyete, Stres Puanlarının Değerlendirilmesi

			Depresyon	Anksiyete	Stres
Yaş grubu	20-29(n=35)	Ort ± SS	1.44± 0.59	1.94± 0.54	1.83± 0.50
	30-39(n=19)	Ort ± SS	1.66± 0.61	1.96± 0.55	2.05± 0.53
	40-46(n=16)	Ort ± SS	1.98± 0.62	2.24± 0.45	2.31± 0.44
		F	4.316	1.858	5.183
		p	0.017	0.164	0.008
Cinsiyet	Kadın(n=56)	Ort ± SS	11.38± 4.37	14.36± 3.60	14.9± 3.55
	Erkek(n=14)	Ort ± SS	11.43± 4.97	13.21± 4.28	13.71± 4.41
		t	-0.40	1.022	0.336
		p	0.968	0.031	0.738
Medeni durum	Evli(n=37)	Ort ± SS	12.51± 4.20	14.62± 3.50	15.05± 3.40
	Bekar(n=33)	Ort ± SS	10.12± 4.47	13.58± 3.97	12.85± 3.73
		t	2.308	1.169	2.584
		p	0.024	0.246	0.012
Eğitim düzeyi	Lise (n=28)	Ort ± SS	12.25± 4.65	14.75± 3.76	15.11± 3.35
	Üniversite(n=42)	Ort ± SS	10.81± 4.29	13.71± 3.71	13.29± 3.78
		t	1.330	1.136	2.060
		p	0.188	0.260	0.043
Mesleki deneyim (yıl)	0-1 yıl (n=21)	Ort ± SS	9.86± 3.99	13.05± 3.02	12.33± 2.92
	1-5 yıl (n=14)	Ort ± SS	11.07± 5.06	14.07± 4.49	13.79± 4.50
	5-10 yıl (n=7)	Ort ± SS	10.14± 2.96	13.29± 4.57	13.43± 2.82
	10 yıl ve üzeri(n=28)	Ort ± SS	13.00± 4.45	15.18± 3.52	15.54± 3.54
		KW	7.097	5.000	10.865
	p	0.063	0.172	0.012	

Tek Yönlü Varyans Analizi, T Test, Kruskal Wallis Test, $p<0.05$

Tartışma

Corona virüs gibi yayılım hızı yüksek olan salgın dönemlerinde, hastalara ilk müdahaleyi yapan sağlık profesyonellerinin, özellikle hastalar ile yakın temas halinde olan hemşirelerin olayla başa çıkma mekanizmaları ne kadar güçlü olursa, kriz yönetimleri de o denli başarılı sonuçlar verecektir. Salgın dönemlerinde sağlık çalışanları ve hemşirelerin ruhsal yönden desteklenmemesi sonucunda, kaygı ve stres düzeylerindeki artışın kaçınma davranışları geliştirebileceği ve bu durumun salgın yönetimini zorlaştıracağı ifade edilmektedir (Schultz & Schultz, 2016). Tarihte dünyada etkili olan SARS salgınları dönemine bakıldığında, sağlık çalışanlarının kaygı, stres, depresyon ve genel psikolojik bozukluklarının arttığı, %60 gibi oranların bulgular olduğu ifade edilmektedir (Mak ve ark., 2009). Corona virüslü hastalara bakım veren hemşirelerdeki

depresyon, anksiyete ve stres düzeyini incelemek amacıyla gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda; çalışmaya katılan hemşirelerin %37.1'inin (n=26) çok ileri düzeyde depresyonlu ve %85.7'sinin(n=60) çok ileri düzeyde anksiyeteli olduğu bulgulanmıştır. Stres düzeyleri incelendiğinde ise %41.4'ünün (n=29) ileri düzeyde stres yaşadığı bulgulanmıştır. SARS salgını döneminde yapılan bir çalışmada, yüksek riskli alanlarda çalışan sağlık çalışanlarında % 89.0 oranında psikolojik sorunların gözlemlendiği belirtilmiştir (Chua ve ark., 2004). Wang ve ark. (2020) Şubat ayında koronavirüs hastalığının ilk aşamasında, Çin'deki genel nüfusun acil psikolojik tepkilerini inceledikleri çalışmalarında; salgının başlangıcında Çin toplumunun % 16.5 orta şiddetli depresif, % 28.8 orta şiddetli anksiyeteye sahip ve % 8.1 orta şiddetli stres bulguladıkları bildirilmiştir. Spoorthy ve ark. (2020) çalışmalarında; Covid-19 salgını nedeniyle sağlık çalışanlarının önemli ölçüde stres, anksiyete, depresyon ve uykusuzluk yaşadığını, hatta stresin bağımsız risk faktörü olarak sayılabileceğinden bahsetmişlerdir. Luceno-Moreno ve ark. (2020) Covid-19 salgını sırasında İspanyol sağlık personelinde travma sonrası stres, kaygı, depresyon, dayanıklılık düzeylerini değerlendirdikleri çalışmalarında; sağlık çalışanlarının % 56.6'sında travma sonrası stres bozukluğu, % 20.7'sinde ciddi anksiyete ve % 46'sında ciddi depresyon bulgulamışlar, bu oranlarda hemşirelerin daha fazla stres ve depresyon puanına sahip olduğunu da bildirmişlerdir. Polat & Coşkun'un (2020) Covid-19 salgınında sağlık çalışanlarının kişisel koruyucu ekipman kullanımları ile depresyon, anksiyete, stres düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında; sağlık çalışanlarının %11.7'sinin çok ileri düzeyde depresyonlu, %22.7'sinin çok ileri düzeyde anksiyeteye sahip olduğu bildirilmiştir. Çalışma bulgularımız literatür ile paralellik göstermiştir.

Corona virüs salgınında bulaş hızı ve yayılım oranı arttıkça, ülkeler yüksek risk altındaki grupları belirlemekte ve sosyal mesafe önlemlerini katılaştırmaktadırlar. Riskli grupların hasta olmaları durumunda, tedavi süreçleri uzayacak, solunum yetmezlikleri ortaya çıkacak, mekanik ventilasyon ve yoğun bakım ihtiyacı doğacak hatta ölümlerle sonuçlanacaktır (UK, 2020). Yüksek risk altındaki grupların başında; bağışıklık sisteminin daha zayıf olduğu yaşlı grup, kalp hastalıkları, Diabetes Mellitus (DM) gibi eşlik eden hastalıklar gelmekte ve Akut Respiratuar Distres Sendromu (ARDS) gelişme riskini düşündürmektedir. ARDS pnömonisinin sebep olacağı immün sistemin toparlanmasında gecikme ile ölüm hızı yaşla birlikte artmaktadır (Kluge, 2020; Sinclair & Abdelhafiz, 2020). Chen ve ark. (2020) Çin'in Wuhan kentindeki bir hastanenin izolasyon servisinde tedaviye alınan corona virüslü 799 hastayı inceledikleri çalışmalarında; ölen 113 (% 14.4) hastanın özelliklerini iyileşen 161 hasta ile karşılaştırmışlar ve ölenlerin yaş ortalamasının ortalama iyileşenlere göre 17 yaş büyük bulgulamışlar, 40 yaşın altındakiler arasında ölüm olmadığını bildirmişlerdir. Covid-19 virüsü hakkındaki bilinmezlikler devam ederken, şu ana kadar yapılan çalışmalar göstermiştir ki, orta yaşın üstünde ve riskli gruba dahil olan insanlar arasında, virüs daha fazla olumsuz etkiye sahiptir. Bizim çalışma bulgularımızda göstermiştir ki; corona virüslü hastaların bakımında görev alan 40-46 yaş grubundaki hemşirelerin depresyon ve stres puanları ($F=4.316/p=0.017$; $F=5.183/p=0.008$; $p<0.05$) diğer yaş gruplarından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (Tablo 2).

Çalışmamızda depresyon ve stres puanlarının evli olanlarda farklılık gösterdiği, bekârlara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu ($t=2.308/p=0.024$; $t=2.584/p=0.012$; $p<0.05$) bulgulanmıştır. Literatürde benzer şekilde evli olan sağlık çalışanlarında DASS-21 puanlarının depresyon, anksiyete ve stres boyutlarındaki puanların daha yüksek bulgulandığı bildirilmektedir (Ersoy ve ark., 2020; Liu ve ark., 2020). Covid-19 virüsünden erkek cinsiyetin kadınlara oranla daha ciddi etkilendiği bildirilmesine rağmen, kadın cinsiyetin korku, endişe, anksiyete, stres belirtilerinin daha yüksek bulgulandığı bildirilmektedir. Peckham ve ark. (2020) yaptığı meta analiz çalışmalarında, Covid-19'lu erkek hastaların yoğun bakımda kalış süresinin kadınlara oranla üç kat olduğu 3.111.714 küresel vaka ile bildirilmiştir. Jin ve ark. (2020) Covid-19 da

cinsiyet farklılıklarını inceledikleri çalışmalarında, Covid-19 vakalarının erkeklerde kadınlardan daha ciddi olma eğiliminde olduğunu, ölen hastalarda da erkeklerin kadınların 2,4 katı olduğunu bulgulamışlardır. Çalışmamızda hemşire katılımcıların cinsiyete göre DASS-21 ölçek puanlarına bakıldığında, anksiyete boyutunda kadınların erkeklere oranla daha yüksek puan aldıkları, istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($t=1.022/p=0.031$; $p<0.05$). Sağlık çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve ruh sağlığının incelendiği çalışmalara bakıldığında, bizim çalışma bulgumuz ile paralellik göstermiş ve kadın hemşirelerde depresyon, anksiyete, stres puanlarının erkek hemşirelere göre daha yüksek bulgularına bildirilmiştir. Lai ve ark. (2020) çalışmalarında kadın cinsiyete sahip sağlık çalışanlarında DASS-21 puanları daha yüksek; Arafa ve ark. (2021) çalışmalarında kadın sağlık çalışanlarında stres puanları benzer şekilde yüksek bildirilmiştir. Di Tella ve ark. (2020) salgında İtalya'daki sağlık çalışanlarının ruh sağlığını inceledikleri çalışmalarında; Covid-19 hastalarıyla çalışan sağlık profesyonellerinde, kadın cinsiyetin ve evli olmanın depresif belirtileri anlamlı şekilde yordadığı bildirilmiştir.

Literatürde corona virüslü hastalara bakım sürecinde bulunan, eğitim düzeyi yüksek olan hatta yüksek lisans ve doktora düzeyinde olan sağlık çalışanlarında anksiyetenin yüksek bulgularına bildiren çalışmalar vardır (Ersoy ve ark., 2020; Sampaio ve ark., 2020). Bizim çalışma bulgularımızda ise, lise mezunu hemşirelerde üniversite mezunlarına göre stres puanları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ve literatür ile uyumlu değildir ($t=2.060/p=0.043$; $p<0.05$). Bu durum ülkemizde halen hizmet sunan hemşirelik meslek üyeleri arasında hem sağlık meslek lisesi mezunlarının olması, hem de üniversitelerin yükseköğretim ve fakültelerinden mezun olan üniversite mezunlarının olmasından kaynaklanan eğitim farklılıkları ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Lise mezunu hemşirelerin corona virüs hakkında bilgi edinme, güncel literatüre ulaşma, bilişim araçlarını kullanmada güçlük yaşama vb. nedenlerle yeni ve doğru bilgileri takip etme konusunda zorlanabileceklerini ve bilinmezliklerle dolu covid-19 salgın sürecinde daha fazla stres yaşayabileceklerini düşündürmüştür. Ayrıca; 1996 yılında sağlık meslek liselerinin geri dönüştürülemez şekilde kapatılması ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)'na devredilmesine rağmen 1996 yılı ve öncesi lise mezunlarından halen görev yapan hemşirelerin üniversite mezunu meslektaşlarına göre daha ileri yaşta olmaları, yaşın corona virüste risk teşkil etmesi de çalışmamızdaki lise mezunu hemşirelerin stres düzeylerinin yüksek olmasını anlaşılır kılmaktadır. Çalışmamızda hemşirelerin mesleki deneyim süreleri ile DASS-21 puanları karşılaştırıldığında 10 yıl ve üzerinde mesleki deneyimi olan hemşirelerin stres puanları istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($KW=10.865/p=0.012$; $p<0.05$). Bu durum hemşirelerde mesleki deneyim yılı arttıkça stresin, yorgunluğun, tükenmişliğin artabileceğini ayrıca yaş faktörünün de yordayıcı olabileceğini düşündürmektedir. Literatür incelendiğinde corona virüs salgını süresince hastalara bakım veren hemşirelerde uzun mesai saatlerinin, gece nöbetlerinin ve uykusuzluğun da katkısıyla, meslekte geçirilen her yılın hemşirelerde tükenmişlik seviyesini arttırdığı bildirilmektedir (Arafa ve ark., 2021; H. Wang ve ark., 2020). Bizim stres bulgumuzda literatürü destekler niteliktedir.

Sonuç ve Öneriler

Tüm dünya nüfusunda fiziksel, sosyal, kültürel ve psikolojik hasar oluşturan Covid-19 pandemisi, tüm sağlık çalışanları için ve sağlık çalışanları arasında anahtar rolü üstlenen hemşireler için hala çok büyük bir tehdittir. Coronavirüslü hastalara bakım veren hemşirelerin depresyonu, anksiyeteyi ve stresi yüksek düzeylerde yaşadığı; evli olan ve 40 yaşın üzerinde olan hemşirelerde depresyon ve stresin daha yüksek olduğu, kadın hemşirelerde anksiyetenin erkeklere göre daha yüksek olduğu, 10 yıl üzerinde meslekte çalışan hemşirelerin yine daha çok stres yaşadığı saptanmıştır. Bu faktörler verilen bakım

hizmetinin kalitesini de etkileyebilir. Corona virüs salgını sürecinde ileri yaş grubundaki kadın hemşirelerin corona virüslü hastaların tedavi ve bakımının yapıldığı kliniklerde görevlendirilmemesi önerilerimiz arasındadır. Sağlık Bakanlığı Covid-19 psikososyal destek hizmeti, korona virüs pandemisinde online ruhsal destek programı (KORDEP) gibi güçlendirme programlarının da sağlık çalışanlarına tanıtımının artırılması ve önerilmesi faydalı olacaktır.

Etik Kurul Beyanı

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başkanlığı'ndan 14.08.2020 tarih 263 nolu onay alınmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Kaynaklar

- Arafa, A., Mohammed, Z., Mahmoud, O., Elshazley, M., & Ewis, A. (2021). Depressed, anxious, and stressed: What have healthcare workers on the frontlines in Egypt and Saudi Arabia experienced during the COVID-19 pandemic? *Journal of Affective Disorders*, 278, 365-371. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.09.080>
- Chen, T., Wu, D., Chen, H., Yan, W., Yang, D., Chen, G., Ma, K., Xu, D., Yu, H., Wang, H., Wang, T., Guo, W., Chen, J., Ding, C., Zhang, X., Huang, J., Han, M., Li, S., Luo, X., Zhao, J., ... Ning, Q. (2020). Clinical characteristics of 113 deceased patients with coronavirus disease 2019: retrospective study. *British Medical Journal*, 368. <https://doi.org/10.1136/bmj.m1091>
- Chew, N., Lee, G., Tan, B., Jing, M., Goh, Y., Ngiam, N., Yeo, L., Ahmad, A., Ahmed Khan, F., Napoleon Shanmugam, G., Sharma, A. K., Komalkumar, R. N., Meenakshi, P. V., Shah, K., Patel, B., Chan, B., Sunny, S., Chandra, B., Ong, J., Paliwal, P. R., ... Sharma, V. K. (2020). A multinational, multicentre study on the psychological outcomes and associated physical symptoms amongst healthcare workers during COVID-19 outbreak. *Brain, Behavior, and Immunity*, 88, 559-565. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2020.04.049>
- Chua, S. E., Cheung, V., Cheung, C., McAlonan, G. M., Wong, J. W., Cheung, E. P., Chan, M. T., Wong, M. M., Tang, S. W., Choy, K. M., Wong, M. K., Chu, C. M., & Tsang, K. W. (2004). Psychological effects of the SARS outbreak in Hong Kong on high-risk health care workers. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 49(6), 391-393. <https://doi.org/10.1177/070674370404900609>
- Coronaviridae Study Group of the International Committee on Taxonomy of Viruses (2020) The species Severe acute respiratory syndrome-related coronavirus: classifying 2019-nCoV and naming it SARS-CoV-2. *Nature Microbiology*, 5(4), 536-544. <https://doi.org/10.1038/s41564-020-0695-z>
- Di Tella, M., Romeo, A., Benfante, A., & Castelli, L. (2020). Mental health of healthcare workers during the COVID-19 pandemic in Italy. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 26(6), 1583-1587. <https://doi.org/10.1111/jep.13444>
- Ersoy, S., Koç, Ş. Ö., & Ersoy, İ. H. (2020). Covid-19'lu hastalara tedavi ve bakım veren sağlık çalışanlarının görüşlerinin belirlenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6) 1037-1049. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43662>
- Holton, S., Wynter, K., Trueman, M., Bruce, S., Sweeney, S., Crowe, S., Dabscheck, A., Eleftheriou, P., Booth, S., Hitch, D., Said, C. M., Haines, K. J., & Rasmussen, B. (2021). Psychological well-being of Australian hospital clinical staff during the COVID-19 pandemic. *Australian Health Review: A Publication of the Australian Hospital Association*, 45(3), 297-305. <https://doi.org/10.1071/AH20203>
- Hu, Y., Sun, J., Dai, Z., Deng, H., Li, X., Huang, Q., Wu, Y., Sun, L., & Xu, Y. (2020). Prevalence and severity of corona virus disease 2019 (COVID-19): A systematic review and meta-analysis. *Journal of Clinical Virology : the Official Publication of the Pan American Society for Clinical Virology*, 127, 104371. <https://doi.org/10.1016/j.jcv.2020.104371>
- Jin, J.-M., Bai, P., He, W., Wu, F., Liu, X.-F., Han, D.-M., Liu, S., & Yang, J.-K. (2020). Gender differences in patients with COVID-19: focus on severity and mortality. *Frontiers in Public Health*, 8, 152. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00152>
- Kluge, H. (2020). *Statement—Older people are at highest risk from COVID-19, but all must act to prevent community spread.* <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/statements/statement-older-people-are-at-highest-risk-from-covid-19,-but-all-must-act-to-prevent-community-spread>
- Lai, C.C., Shih, T.P., Ko, W.C., Tang, H.J., & Hsueh, P.R. (2020). Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 55(3), 105924. <https://doi.org/10.1016/j.ijantimicag.2020.105924>

- Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., Wu, J., Du, H., Chen, T., Li, R., Tan, H., Kang, L., Yao, L., Huang, M., Wang, H., Wang, G., Liu, Z., & Hu, S. (2020). Factors associated with mental health outcomes among health care workers exposed to coronavirus disease 2019. *British Medical Journal Network Open*, 3(3), e203976-e203976. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.3976>
- Lian, J., Jin, X., Hao, S., Cai, H., Zhang, S., Zheng, L., Jia, H., Hu, J., Gao, J., Zhang, Y., Zhang, X., Yu, G., Wang, X., Gu, J., Ye, C., Jin, C., Lu, Y., Yu, X., Yu, X., Ren, Y., ... Yang, Y. (2020). Analysis of epidemiological and clinical features in older patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19) outside Wuhan. *Clinical Infectious Diseases*, 71(15), 740-747. <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa242>
- Liu, N., Zhang, F., Wei, C., Jia, Y., Shang, Z., Sun, L., Wu, L., Sun, Z., Zhou, Y., Wang, Y., & Liu, W. (2020). Prevalence and predictors of PTSS during COVID-19 outbreak in China hardest-hit areas: Gender differences matter. *Psychiatry Research*, 287, 112921. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112921>
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research And Therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Luceño-Moreno, L., Talavera-Velasco, B., García-Albuérne, Y., & Martín-García, J. (2020). Symptoms of posttraumatic stress, anxiety, depression, levels of resilience and burnout in Spanish health personnel during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5514. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155514>
- Mak, I. W. C., Chu, C. M., Pan, P. C., Yiu, M. G. C., & Chan, V. L. (2009). Long-term psychiatric morbidities among SARS survivors. *General Hospital Psychiatry*, 31(4), 318-326. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2009.03.001>
- Peckham, H., de Gruijter, N. M., Raine, C., Radziszewska, A., Ciurtin, C., Wedderburn, L. R., Rosser, E. C., Webb, K., & Deakin, C. T. (2020). Male sex identified by global covid-19 meta-analysis as a risk factor for death and ICU admission. *Nature Communications*, 11(1), 6317. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-19741-6>
- Polat, Ö. P., & Coşkun, F. İ. Z. (2020). COVID-19 Salgınında sağlık çalışanlarının kişisel koruyucu ekipman kullanımları ile depresyon, anksiyete, stres düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Batu Karadeniz Tıp Dergisi*, 4(2), 51-58. <https://doi.org/10.29058/mjwbs.2020.2.3>
- Salopek-Žiha, D., Hlavati, M., Gvozdanović, Z., Gašić, M., Placento, H., Jakić, H., Klapan, D., & Šimić, H. (2020). Differences in distress and coping with the COVID-19 stressor in nurses and physicians. *Psychiatria Danubina*, 32(2), 287-293. <https://doi.org/10.24869/psyd.2020.287>
- Sampaio, F., Sequeira, C., & Teixeira, L. (2020). Nurses' mental health during the Covid-19 outbreak: A cross-sectional study. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 62(10), 783-787. <https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000001987>
- Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2016). *Theories of personality*. Cengage Learning.
- Sinclair, A., & Abdelhafiz, A. (2020). Age, frailty and diabetes—triple jeopardy for vulnerability to COVID-19 infection. *E Clinical Medicine*, 22, 100343. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100343>
- Spoorthy, M. S., Pratapa, S. K., & Mahant, S. (2020). Mental health problems faced by healthcare workers due to the Covid-19 pandemic—A review. *Asian Journal of Psychiatry*, 51, 102119. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102119>
- Tan, B., Chew, N., Lee, G., Jing, M., Goh, Y., Yeo, L., Zhang, K., Chin, H. K., Ahmad, A., Khan, F. A., Shanmugam, G. N., Chan, B., Sunny, S., Chandra, B., Ong, J., Paliwal, P. R., Wong, L., Sagayanathan, R., Chen, J. T., Ng, A., ... Sharma, V. K. (2020). Psychological impact of the Covid-19 pandemic on health care workers in Singapore. *Annals of Internal Medicine*, 173(4), 317-320. <https://doi.org/10.7326/M20-1083>

- Gov.UK (30 March 2020) *Guidance on social distancing for everyone in the UK* (withdrawn on 1 May 2020). <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-guidance-on-social-distancing-and-for-vulnerable-people/guidance-on-social-distancing-for-everyone-in-the-uk-and-protecting-older-people-and-vulnerable-adults>
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., & Ho, R. C. (2020). Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (Covid-19) epidemic among the general population in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- Wang, H., Liu, Y., Hu, K., Zhang, M., Du, M., Huang, H., & Yue, X. (2020). Healthcare workers' stress when caring for COVID-19 patients: An altruistic perspective. *Nursing Ethics*, 27(7), 1490-1500. <https://doi.org/10.1177/0969733020934146>
- Xu, K., Cai, H., Shen, Y., Ni, Q., Chen, Y., Hu, S., . . . Huang, H. (2020). Translation: management of Coronavirus disease 2019 (COVID-19): experience in Zhejiang Province, China. *Infectious Microbes & Diseases*. <https://doi.org/10.1097/IM9.0000000000000023>
- Yılmaz, Ö , Boz, H , Arslan, A . (2017). Depresyon anksiyete stres ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik-güvenilirlik çalışması. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 78-91.
- Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., Song, J., . . . Lu, R. (2020). A novel coronavirus from patients with pneumonia in China, 2019. *New England Journal of Medicine*. 382(8):727-733. <https://doi.org/10.1056/NEJMoa2001017>